

بررسی تأثیر موقوفات امامزادگان و بقاع متبرکه بر اقتصاد کشور

عفت خوشنودی^۱

چکیده:

به دنبال مهاجرت امامزادگان و سادات علوی به سرزمین ایران، دین اسلام مورد علاقه و پذیرش ایرانیان قرار گرفت و با مسلمان شدن مردم ایران، علاقه آنان به امامزادگان و سادات علوی بیشتر شد تا آنجا که حتی پس از مرگ آنان، برای گرامی داشتن نام و یاد این بزرگان، بناهایی هر چند ساده بر مدفن آنها ساختند و به مرور زمان و به اهتمام دیگر معتقدان به دین، به ویژه حاکمان و وزراء و دوستان و تشیع، بناهای بزرگ تر و مجلل تری بر مرقد و مزار امامزادگان و علما بنا نمودند و با انواع هنرها و معماری ها تزئین و برای نگهداری و هزینه آنها، اموال و املاکی را وقف نمودند که این موقوفات منشأ خدمات و برکات اقتصادی بسیاری برای مردم ایران زمین و کشور ایران اسلامی گردیده و می گردد و از آنجا که در بنیان های ارزشی اسلام، اقتصاد وسیله ای است برای حیات همراه با عبودیت و وقف نیز به عنوان عنصری ارزشمند در اقتصاد جامعه اسلامی به حساب می آید لذا بر آن شدیم تا در این مقاله، ضمن اشاره به رابطه وقف با اقتصاد؛ به بررسی تأثیر موقوفات بر اقتصاد کشور و سپس به بیان کارکردهای اقتصادی موقوفات امامزادگان و بقاع متبرکه بپردازیم. روش ما در بررسی این موضوع اسنادی و کتابخانه ای است.

کلید واژه ها:

امامزادگان، موقوفات، کارکردهای اقتصادی وقف.

توجه به آرامگاه و آرامگاه سازی بر بقعه بزرگان، علما و امامزادگان در میان جوامع مختلف اسلامی دارای سابقه ای طولانی است. در ایران نیز از همان ادوار اسلامی، توجه ویژه ای به ساخت آرامگاه و بقعه بر مزار امامزادگان و بزرگان دین شده است. پذیرش دین اسلام و ارتباط ایرانیان با امامان معصوم علیهم السلام و امامزادگان و رفت و آمد و معاشرت و سکونت آنها در سرزمین ایران، باعث پیدایش تعداد زیادی امامزاده و بقعه در ایران گردید.

البته قبل از اسلام آرامگاه های دیگری در کشور ایران بوده که به علت وجهه غیرمذهبی که داشتند بر اثر گذشت زمان ویران و تخریب شده اند؛ ولی آرامگاه ها و بقعه امامزادگان و علما و بزرگان دین به دلیل وجهه دینی و مذهبی و احترام مردم به آنان، با گذشت زمان نه تنها تخریب نگشته بلکه روز به روز بر اهمیت آنان افزوده می شد. مردم ایران نسبت به این بزرگان احترام ویژه ای قایل بوده و آنان را مظهر لطف خداوند می دانسته و بسیاری از حاجات خود را نیز از آنها می طلبیدند. به همین منظور و همچنین بزرگداشت آنان، بناهایی را بر روی مقابر آنها می ساختند و حتی در برخی موارد محل قدوم آنها را نیز به عنوان یادگار و تحت عنوان «قدمگاه» مورد احترام قرار داده و به عنوان اماکن مقدس از آنها حفاظت و حراست می نمودند و اموال و دارایی های خود را جهت بازسازی، مرمت، تزیین این اماکن مقدس و متبرکه «وقف» می نمودند.

براساس آمار ارایه شده از سوی قائم مقام سازمان اوقاف و امور خیریه ایران؛ در کشور ۸ هزار و ۵۰۰ بقعه متبرکه، وجود دارد^۲ (۸ هزار و ۵۱ باب بقعه امامزاده و ۳۳ باب بقعه پیامبران الهی و مابقی متعلق به علما و بزرگان) که در استان های مختلف پراکنده اند و در استان اصفهان تعداد این امامزادگان نسبت به سایر نقاط دیگر کشور بیشتر است که این به دلیل پایتختی آن در دوران صفویه و توجه بیشتر این خاندان به شیعیان و امامزادگان بوده است.

برخی از این بقاع و موارث جاودانه به علت ویژگی های خاص بنایی و زیبایی های آن و معماری اسلامی و تعلق آنها به امام معصوم، مورد توجه بیشتری قرار گرفته، به طوری که در برخی محلات و شهرها به عنوان قطب اقتصادی و مرکز شهر و منطقه محسوب می شوند. وجود امامزاده صالح علیه السلام در تجریش تهران، حرم حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام در شهر ری، حرم حضرت فاطمه معصومه علیه السلام در شهر مقدس قم، امامزاده احمد بن موسی علیه السلام معروف به شاه چراغ در شهر شیراز، و به عنوان یک قطب اقتصادی و مرکز مذهبی و دینی، روزانه هزاران نفر را به سوی خود جذب کرده و موجب رونق اقتصادی و شور و اشتیاق معنوی در این اماکن مقدس گردیده است، تا آنجا که بعضا شهرسازی و شهرنشینی را تحت تأثیر قرار داده و به آن هویت و اصالت بیشتری داده است.

با توجه به تعداد زیاد امامزادگان و بقاع متبرکه در کشور ایران اسلامی و میزان قابل توجه نذورات و موقوفات اختصاصی به این مکان های مقدس از سوی مردم و با در نظر گرفتن این مطلب که وقف، اصلی اسلامی است که ریشه در فرهنگ و کارکرد در اقتصاد کشور دارد، ابتدا به بیان رابطه وقف با اقتصاد پرداخته و سپس تأثیر موقوفات بر اقتصاد کشور را بررسی نموده و در پایان به بیان کارکردهای اقتصادی موقوفات امامزادگان و بقاع متبرکه می پردازیم و در این خصوص پیشنهاداتی را ارائه خواهیم داد.

رابطه وقف با اقتصاد

اگر ابعاد زندگی اجتماعی را شامل سیاست، فرهنگ و اقتصاد بدانیم. وقف، اصلی ارزشی، مذهبی و فرهنگی است که تجلی ثمرات ملموس آن در امور اقتصادی و مادی است. اصولا وقف به معنای گذشت آگاهانه از مایملک در راه خدا و برای قرب به خداوند است، بر این اساس آنچه وقف می شود از مالکیت فردی خارج شده و علاوه بر خیر اخروی برای واقف، منافع و خیر جمعی حاصل از موقوفه،

باعث بهره‌مندی جمعی از بندگان خداوند از امکانات رفاهی برای زندگی بهتر می‌شود. (نظیر ساختن و وقف کردن پل، راه، درمانگاه، مدرسه و ...). در بعد خیر معنوی، به کمک تسهیلات مادی موقوفه، شعایر و ارزش‌های دینی حفظ شده و گسترش خواهد یافت. (نظیر وقف زمین و ملک برای تأمین هزینه‌ها یا برگزاری مراسم مذهبی).

پس می‌توان گفت: مهم‌ترین تأثیر وقف بر اقتصاد جوامع اسلامی است که به تبع آن باعث رشد و توسعه جوامع اسلامی در زمینه‌های علمی، فرهنگی و اجتماعی و ... می‌شود. گسترش فرهنگ وقف، یکی از عمده‌ترین فاکتور، انهدام تراکم ثروت در جامعه و ایجاد بستر مناسب برای رشد ارزش‌های معنوی و الهی، در شکل توزیع عادلانه ثروت، محسوب می‌شود و با درک از همین نکته، یعنی تأثیر ژرف وقف در توسعه اقتصادی است که دین مبین اسلام، برگسترش فرهنگ وقف بیش از هر چیز دیگر تأکید نموده است. ویژگی عمده وقف این است که کارکردهای اقتصادی آن تا حدود زیادی متفاوت از کارکردهای دو بخش مرسوم اقتصاد؛ بخش خصوصی و بخش دولتی است، زیرا وقف به لحاظ ارتباط موارد مصرف آن با تأمین نیازهای دولتی، مشابه نهادهای بخش دولتی است، ولی از این جهت که منابع مالی و مدیریت آن اصالتاً به عهده بخش خصوصی است، همانند نهادهای بخش خصوصی است. از این رو در اقتصاد جدید، این گونه نهادها به عنوان بخش سوم اقتصاد شناخته می‌شوند.

سنت حسنه وقف در مکتب اقتصادی اسلام دارای امتیازات ویژه‌ای است؛ زیرا اولاً در جامعه اسلامی به دلیل وجود انگیزه‌های معنوی و ایمان به جهان آخرت، زمینه بسیار مساعدی برای تثبیت این رفتار وجود دارد و ثانیاً این سنت نیکو علاوه بر این که انگیزه نیرومند و مقدسی را برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به وجود می‌آورد، مهم‌ترین هدف اقتصادی اسلامی یعنی توزیع عادلانه ثروت و درآمد را نیز محقق می‌سازد. ثالثاً، وقف راهبرد اقتصادی مناسبی برای تحقق

مردم سالاری دینی است و انتظار می‌رود با تقویت این نهاد، بسیاری از هزینه‌های دولتی، توسط خود مردم تأمین گردیده، و زمینه‌های حضور دولت در اقتصاد به حداقل مقدار آن کاهش یابد.

از سوی دیگر توسعه و تعالی نقش و مفهوم وقف می‌تواند به عنوان عاملی برای تحول و تکامل در اقتصاد اسلامی گردد. گذشتن و وقف کردن اموال ملموس فقط یک بعد از وقف است و آن هم بعد خُرد. حال چنانچه این اصل مفهوماً و عملاً توسعه یافته و بر مبنای آن هر فرد در انجام هر نوع کار و فعالیت اقتصادی همواره به آخرت بیندیشد به طور منطقی حاضر خواهد بود تا بخشی از توان، کار و درآمد خویش را در راه خدا ایثار و یا وقف نماید. به سخن دیگر، براساس انگیزش الهی انتظار می‌رود افراد برای رضا و قرب خدا، کار بهتر و بیشتر انجام داده و انتظار بهره و درآمد کمتر داشته باشند. آن گاه میزان منافع اقتصادی یا درآمد دریافت نشده از سوی فرد، توسط نظام وقف (به حالت خاص تعاونی اسلامی) صرف توسعه و رونق اقتصادی جامعه می‌گردد و عملاً از ایجاد شکاف‌های کلان اقتصادی جلوگیری می‌شود. در این حالت وقف می‌تواند به عنوان نظام دوم جامعه اسلامی (پس از دولت اسلامی) جایگاهی بس رفیع یافته و ایفای نقش نماید.

از آنجا که در بنیان‌های ارزشی اسلام، اقتصاد وسیله‌ای است برای حیات همراه با عبودیت، وقف نیز به عنوان عنصری ارزشی در اقتصاد جامعه اسلامی، ابزار و وسیله‌ای است برای تقرب و نزدیکی به خداوند. لذا بر پایه اصل «تناسب و سازگاری بنیان‌های هدف با وسیله تحصیل هدف» اداره اقتصادی موقوفات باید هماهنگ و هم‌جهت با نظام ارزشی واقف صورت گیرد. به عبارت دیگر، ساز و کار اداره و بهره‌ور نمودن موقوفات نمی‌تواند براساس مدل غیراسلامی تنظیم گردد. به عنوان مثال در نظامی که اساس اقتصاد آن بر استثمار یا ربا بنا شده باشد، نمی‌توان از محل موقوفات به سرمایه‌گذاری در چنین بنگاه‌های اقتصادی پرداخت (حتی اگر درآمد آن در امور ارزشی هزینه شود).

۱. بررسی تأثیر موقوفات بر اقتصاد کشور

برای توسعه و ارتقاء و کارآمدی موقوفات در اقتصاد کشور، در سه سطح می‌توان مطالعه، برنامه‌ریزی و اقدام کرد. این سطوح عبارتند از:

الف) بهره‌وری (سطح خرد و اجرایی)؛

ب) گسترش (سطح کلان)؛

ج) توسعه (سطح بنیادی).

الف) افزایش بهره‌وری از موقوفات موجود

مفهوم بهره‌وری؛ در ساده‌ترین شکل آن عبارت است از: حداکثر استفاده از منابع موجود. به بیان دیگر؛ زمانی که میزان ستانده‌ها یا دریافتی‌های یک نظام بسیار بیشتر از نهاده‌ها یا ورودی‌های آن باشد می‌زانی از بهره‌وری اتفاق افتاده است. این مفهوم از طریق این رابطه محاسبه می‌شود: F مساوی است با درآمدهای موقوفات تقسیم بر هزینه‌های موقوفات. به طور کلی ارتقای بهره‌وری از موقوفات موجود ناظر بر این دو معناست.

بهره‌وری مادی - اقتصادی

در این حالت از طریق عملیات و برنامه‌های مدیریتی، مهندسی، اقتصادی و مانند آن، استفاده بیشتر از عوامل تولید (کار، سرمایه، مواد و انرژی) صورت خواهد گرفت. به عنوان مثال اگر از زمینی که برای امامزاده یا بقاع متبرکه وقف شده، قبلاً X مقدار محصول برداشت می‌شده، در وضعیت جدید، X به اضافه یک مقدار محصول برداشت خواهد شد.

البته باید توجه داشت که در ارتقای بهره‌وری از موقوفات، نباید از روش‌ها و مکانیزم‌های مغایر با اصول و ارزش‌های اسلامی استفاده شود. به عنوان مثال، ممکن است برای حداکثر کردن سودآوری وجوه و درآمدهای موقوفات امامزادگان، خرید سهام یک شرکت تولیدی انتخاب شود، لیکن چنانچه آن شرکت در نظام مدیریتی

خویش بر مبنای اصول و ارزش‌های اسلامی عمل نکند در این حالت وجوه موقوفه اگر چه بهره‌وری خوبی دربر داشته است (به عنوان مثال سی درصد سود دهی داشته است) لیکن عملاً از منابعی که به منظور تقرب الی الله اختصاص یافته است (نیت واقف) برای تثبیت و تقویت نظام استثمار و به درجاتی غیرالهی نیز استفاده شده است. حتی اگر سود حاصله از چنین سرمایه‌گذاری‌هایی برای عزاداری امام حسین علیه السلام یا گسترش و بازسازی بنای مراکز دینی استفاده شود، باز به نظر می‌رسد کار درستی صورت نگرفته است.

بهره‌وری معنوی ارزشی

در این مفهوم، از موقوفات جهت توسعه و گسترش هر چه بیشتر دین و عبودیت استفاده خواهد شد. در واقع مدیریت وقف با این پرسش مواجه است که چگونه با بهره‌گیری از موقوفات، تقیدات دینی مردم را تقویت و ارزش‌های اسلامی را گسترش دهد؟ آیا ساختن مسجد و حسینیه یا مرمت و بازسازی و تعمیر امامزاده و یا برگزاری مراسم سخنرانی یا پخش کتاب و نشریه و نظایر آن در دینی‌تر شدن جامعه و ارتقای جنبه‌های روحانی و ارزشی مردم کارآمد است؟ بدیهی است که هدف از افزایش کارکرد اقتصادی موقوفات نیز نهایتاً توسعه دین و کمک به تقویت و جاری ساختن فرامین الهی در جامعه است.

ب) گسترش فرهنگ وقف

بحث دوم در زمینه گسترش فرهنگ وقف در جامعه است که به معنای تلاش برای تشویق و ترغیب مردم نسبت به وقف کردن اموال و دارایی‌های خود است. برای تحقق این هدف، جامعه باید اطلاعات ارزشمندی از ثمرات معنوی و اخروی وقف و نیز آثار آن در بهبود وضعیت اقتصادی و اعتقادی مسلمین، در اختیار داشته باشد. برای گسترش فرهنگ وقف در جامعه، اولین اقدام، توجیه فراگیر مردم نسبت به آثار معنوی و اقتصادی و فرهنگی آن است. برای این کار روحانیون، وسایل

ارتباط جمعی و نظام‌های آموزشی می‌توانند نقش برجسته‌ای را ایفا کنند. در مجموع آنچه بیش از هر چیز باعث تقویت، توسعه و ماندگاری این فرهنگ خواهد شد، ارایه مطلوب آثار دنیوی و ثمرات اخروی موقوفات به مردم است. به عنوان مثال ساختن مرکز تفریحی یا فرهنگی در یک محله فقیرنشین، تأسیس بیمارستان یا مدرسه و ... در مناطق روستایی و نشان دادن تأثیر مثبت آن بر رفاه دنیوی و اقتصادی مردم می‌تواند موجب تحریک انگیزه‌ها برای گرایش هر چه بیشتر به وقف گردد.

ج) توسعه مفهوم و کارکردهای وقف

در این حالت نه تنها بهره‌وری از موقوفات افزایش یافته و فرهنگ وقف در جامعه ترویج و گسترش خواهد یافت بلکه وقف به عنوان رکنی اساسی در اقتصاد جامعه مطرح می‌گردد.

۲. کارکردهای اقتصادی موقوفات امامزادگان و بقاع متبرکه

با بررسی این موضوع که موقوفات نقش مهم و تأثیرگذاری بر اقتصاد کشور دارند و به دلیل وجود امامزادگان و بقاع متبرکه زیاد در کشور ایران و به الطبع موقوفات قابل توجه اختصاص داده شده به این اماکن متبرکه از سوی مردم، به جاست تا راجع به تعدادی از کارکردهای اقتصادی این موقوفات مواردی را ذکر نماییم:

الف) اختصاص قسمتی از موقوفات امامزادگان و بقاع متبرکه جهت بازسازی و عمران آنها

بخشی از هویت تاریخی هر ملتی در آثار و ابنیه با ارزش آن نهفته است. از سوی دیگر ابنیه تاریخی دارای کاربری‌های متفاوتی هستند. یکی از مهم‌ترین کاربری‌های

ابنیه قدیمی ارزشمند در ایران، اماکن مذهبی می‌باشند. بناهای تاریخی - مذهبی نیز دارای انواع گوناگونی از قبیل حسینیه‌ها، مساجد، امامزادگان، بقاع متبرکه و تکایا می‌باشند. تفاوت اساسی این ابنیه با سایر ابنیه تاریخی، آن است که امکان حذف و یا تغییر کاربری در آنها میسر نبوده و خود عامل حفظ ارزش‌های دینی آنها است. در سایر ابنیه تاریخی مانند خانه‌های تاریخی، مدارس قدیمی با ارزش و به منظور حفظ و احیاء آنها می‌توان در آنها تغییر کاربری ایجاد نموده و با تبدیل آنها به موزه و یا فضاهای دیگر، موجب بقاء آنها در محیط شهری گردید. اما ابنیه تاریخی - مذهبی و به ویژه بقاع متبرکه و امامزادگان (علیه السلام) را به هیچ روی نمی‌توان کاربری اصلی و هویت واقعی آنها را تغییر داد. بنابراین حفاظت و مرمت این مکان‌های آسمانی و نورانی امری است همگانی و لازم. در مواردی، با همت مردم برخی از بقاع متبرکه حفاظت و تعمیر و بازسازی شده و از هیچ گونه بودجه دولتی استفاده نگردیده است. اما در این زمان که حکومت اسلامی زمام امور این اماکن متبرکه را بر عهده سازمان اوقاف و امور خیریه قرار داده است، این نهاد اسلامی می‌تواند با صرف قسمتی از موقوفات اختصاص داده شده به امامزادگان و اماکن متبرکه، جهت بازسازی و مرمت این مکان‌های مقدس اقدامات لازم را به عمل آورد.

ب) درآمد حاصل از این موقوفات می‌تواند در تخفیف آثار دفع ازدحامی نقش داشته باشد.

دفع ازدحامی زمانی اتفاق می‌افتد که دولت برای رفع کسر بودجه دست به استقراض می‌زند و با این کار موجب بالا رفتن نرخ بهره و کاهش سرمایه گذاری بخش خصوصی می‌شود. این دسته از موقوفات می‌تواند؛ با کمک به تأمین خدمات عمومی (مثل تأمین بهداشت، مسکن، ازدواج و ...)، هزینه‌های دولت را کاهش داده و نیاز دولت به استقراض را کم کند.

ج) درآمد حاصل از این موقوفات می تواند موجب کاهش قرض دولت و ازدیاد رفاه کارکنان آن شود.

موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان می تواند به اهداف اقتصادی دولت کمک کند و خواهد توانست در کاهش بخشی از کسری بودجه دولت ایفای نقش کند چرا که کسر بودجه یا ناشی از تقلیل درآمد یا ناشی از افزایش مخارجی است که دولت معمولاً در انجام وظایف خود مجبور به تحمل آن است و این نوع موقوفات می تواند در هر دو زمینه یاری رسان باشد. دولت با ایجاد کالاها و خدمات عمومی، از هزینه کردن برای این موارد معاف می شود. به طور مثال وقتی مدرسه یا بیمارستان از طریق این نوع موقوفات تأسیس می شود و به جامعه خدمت می رساند، در واقع دولت از هزینه های ایجاد و اداره کردن یک مدرسه یا بیمارستان معاف شده و می تواند این هزینه ها را در جای دیگر به مصرف برساند.

د) این موقوفات می توانند، به توزیع عادلانه درآمد و ثروت که از اهداف مهم کشور است، کمک کند.

امروزه با کاهش نقش دولت ها و افزایش تدریجی قدرت مردم در اقتصاد، تعداد متمکین در سطح جامعه در حال گسترش است و این نوع موقوفات می توانند بار دیگر جایگاه خود را در تأمین عدالت پیدا نموده و ثروت های کلان قشر غنی و متمکن را به جای انباشته شدن و ایجاد فاصله طبقاتی چشمگیر با قشر نیازمند و فقیر جامعه، به مسیر تولید و رشد اقتصادی برگرداند.

ه) این موقوفات می تواند اشتغال را گردد.

این نوع از موقوفات یا خود به شکل مستقیم باعث اشتغال می گردد یا درآمد حاصل از این موقوفات باعث ایجاد زمینه اشتغال برای تعداد زیادی خواهد شد که البته بستگی به نوع موقوفه و میزان درآمدهای حاصله از آن می باشد. در عادی ترین شرایط این موقوفات به نوعی باعث ایجاد اشتغال برای افرادی همچون: ناظر،

متولی، کارکنان موقوفه و کسانی که از عواید موقوفه بهره برداری می کنند؛ می شود.

و) درآمد حاصل از این موقوفات می تواند، خدمات عمومی بر زمین مانده دولت ها را پوشش دهد و به عهده بگیرد.

سازمان اوقاف در راستای اجرای نیات واقفان خیراندیش و از محل درآمد موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان می تواند سرمایه وقف را به گونه ای سازماندهی و جهت دهی کند که به عنوان یک منبع مالی بتوان از آن جهت به جریان انداختن طرح های عمرانی، فرهنگی، هنری و کلاً خدمات عمومی بر زمین مانده دولت، استفاده نمود تا از پرتو آن فقر و محرومیت را از جامعه اسلامی زدوده و تأمین رفاه عمومی استفاده کند و زمینه توسعه اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی که هدف نهایی اقتصاد اسلامی است را فراهم کند.

ز) درآمد حاصل از این موقوفات می تواند باعث جذب گردشگران داخلی و خارجی گردد.

از آنجا که سالانه بالغ بر یکصد میلیون نفر به زیارت این اماکن مقدس می روند.^۳ کشور ما با استفاده از منابع بالقوه و بالفعل موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان و بهره گیری از ظرفیت های آن در توسعه گردشگری مذهبی و زیارتی خواهد توانست موجب رونق اقتصادی، افزایش سرمایه و ایجاد اشتغال شود.

پیشنهادهای

جهت بالابردن کارکردهای اقتصادی و بهره وری بیشتر از موقوفات امامزادگان و بقاع متبرکه موارد زیر پیشنهاد می گردد:

۱. رسیدگی مستمر به وضعیت موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان و بررسی امکان اصلاح و مرمت ضایعات وارده به آنها جهت تأمین کارایی و بهره وری هر چه بیشتر از آنها.

۲. بهینه سازی سیستم اداره و کنترل موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان و به روز

- کردن آن.
۳. ارزیابی و سنجش درست از میزان واقعی درآمدها و عواید حاصله از موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان و مشخص کردن میزان افزایش یا کاهش آن نسبت به سنوات قبل.
۴. مطالعه و بررسی امکان توسعه بهره‌وری اقتصادی از موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان و فراهم کردن شرایط احراز آن و در نتیجه افزایش درآمدهای حاصله از این موقوفات.
۵. افزایش بازدهی، مهم‌ترین عامل در ارتقای بهره‌وری محسوب می‌شود هر چقدر خدمات ناشی از موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان را به حد استاندارد و احتياجات واقعی مردم نزدیک‌تر نماییم؛ اهداف بهره‌وری دست‌یافتنی‌تر خواهند شد.
۶. بررسی امکان تغییر برخی از کاربری‌های خاص در موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان به منظور استفاده بهینه و مطلوب‌تر از امکانات و شرایط موجود (با فرض عدم وجود موانع فقهی و شرعی) و سوق دادن آنها به طرف نیازهای واقعی جامعه.
۷. مشخص کردن حوزه فعالیت‌هایی که موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان می‌تواند در آنها نقش داشته باشد و یا در موازات آنها قرار گیرد که این کار توسط متولیان موقوفات و سازمان اوقاف و امور خیریه انجام می‌پذیرد.
۸. متمرکز کردن خدمات ناشی از موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان در بخش‌های میانی و پایینی اجتماع به منظور تأمین احتياجات اساسی و ضروری اقشار محروم و آسیب‌پذیر جامعه و برقراری تعادل اقتصادی و استقرار عدالت اجتماعی در بهره‌گیری از کلیه امکانات زیستی.
۹. ارایه میزان درآمدهای حاصل از موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان در دوره‌های منظم به منظور آگاهی عموم از نتایج حاصله از عملکرد این نوع موقوفات و

آشنایی با کم و کیف فعالیت‌های مختلف آن.

۱۰. آموزش متولیان و اعضای هیأت امنای بقاع متبرکه و زیارتگاه‌ها و ایجاد فضای آگاهی‌بخش و اعتمادآفرین می‌تواند زمینه توسعه وقف و موقوفات را بهتر و بیشتر فراهم آورد.

۱۱. ارتقای سطح خدمات رسانی در موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان به موازات و متناسب با خدمات مشابه در بخش‌های دیگر و با در نظر گرفتن تمهیداتی خاص به منظور موفقیت چشمگیرتر در عرصه رقابت‌های نزدیک تجاری و اقتصادی.

۱۲. تغییر ساختار و بهینه‌سازی مدیریت اداره موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان و به کارگیری روش‌های نوین مدیریتی نقش عمده‌ای در بهره‌وری و کارایی هر چه بیشتر موقوفات خواهد داشت.

۱۳. بررسی راه‌های عملی جهت کاهش هزینه‌های ناشی از بهره‌برداری (خدمات، تعمیرات فرسودگی، بازسازی و ...) موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان.

۱۴. بررسی امکان مشارکت و سرمایه‌گذاری مردم در امور مرتبط با موقوفات بقاع متبرکه و امامزادگان و بررسی کارشناسانه جهت تعیین نحوه، چگونگی و میزان این مشارکت‌ها.

از آنجا که درآمد حاصل از موقوفات امامزادگان و بقاع متبرکه فقط به اراضی و املاک مربوط به مساجد و مؤسسات دینی و فرهنگی اختصاص ندارد ولی در بین اذهان عمومی مردم این گونه جا افتاده است؛ باید از طریق رسانه‌های گروهی و یا خلق آثار ادبی و هنری این فرهنگ و پندار غلط از اذهان مردم دور شود و مردم تمامی موقوفات خود را صرفاً در راه ساخت مواردی خاص متمرکز نکنند و با توجه به نیازهای جامعه اقدام به وقف اموال خود کنند.

در گذشته به دلیل مقتضیات زمان مردم خیر موقوفات خود را بیشتر به سمت ساخت مساجد و مدارس سوق می‌دادند ولی امروزه بیشترین نیاز جوامع خصوصاً

جامعه اسلامی، تولید و اشتغال‌زایی برای نسل جوان و انجام کارهای عمرانی و اقتصادی است. به این ترتیب اگر واقفان موقوفات خود را برای کارهای عمرانی، صنعتی، کشاورزی و سرمایه‌گذاری در کارهای تولیدی، وقف نمایند تأثیر زیادی در رفع احتیاجات جامعه خواهد داشت.

مواردی که مردم خیر و انسان دوست می‌توانند موقوفات خود را به آنها اختصاص داده و متولیان وقف می‌توانند درآمد حاصل از موقوفات امامزادگان و اماکن متبرکه را در این راه‌ها مصرف نمایند عبارت است از:

۱. ساخت مراکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی برای ارایه خدمات ویژه به نوجوانان، جوانان، زوج‌های جوان و ... به منظور ایجاد یک جامعه پویا و سالم؛
۲. ساخت مراکز درمانی برای بیماران خاص که هزینه‌های نگهداری آنان در شرایط عادی از عهده بسیاری از خانواده‌ها خارج است؛
۳. ساخت مراکز علمی و آموزشی برای آموزش مهارت‌های زندگی و راه و روش خوب زیستن در دنیای پر فتنه و آشوب امروز به ویژه بر اساس آموزه‌های دینی و قرآنی؛
۴. ساخت مراکز نگهداری، درمان و بازتوانی آسیب‌دیدگان اجتماعی و ایجاد زمینه برگشت آنان به دامن خانواده و جامعه؛
۵. ساخت مراکز نگهداری و آموزش معلولان، بیماران روانی و ...؛
۶. ساخت مراکز شبانه‌روزی نگهداری و آموزش ایتام و کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و یا فاقد سرپرست مؤثر و توانمند؛
۷. ساخت کارخانجات تولیدی؛
۸. ایجاد یا کمک به صندوق‌های قرض الحسنه؛
۹. ساخت مدرسه، کتابخانه و مراکز بهداشتی و درمانی در برخی مناطق شهری و روستایی؛
۱۰. ساخت مراکز حمایت از ازدواج آسان برای جوانان؛

۱۱. ساخت اماکن ورزشی به منظور غنی سازی اوقات فراغت کودکان و نوجوانان و رشد و تعالی آنان؛

۱۲. حمایت مالی جهت برگزاری همایش ها به منظور دادن اطلاعات و آگاهی های لازم به مسئولان و تقویت پُل ارتباطی بین نهاد وقف و مردم شهرها و روستاهای هر استان؛

۱۳. حمایت مالی جهت برگزاری همایش ها با دعوت از همه اعضای هیأت مدیره و مسئولان همه مؤسسات خیریه و سازمان های مردم نهاد مربوطه؛

۱۴. حمایت مالی جهت معرفی واقفان و تبیین آثار مثبت وقف و موقوفات هر منطقه در نشریات محلی هر استان و شهر؛

۱۵. حمایت مالی و تشویق و ترغیب دانشجویان برای انجام پایان نامه های دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد در حوزه وقف؛

۱۶. حمایت مالی و تشویق دانش آموزان و دانشجویان به ویژه رشته های علوم اجتماعی برای انجام کارهای پژوهشی در حوزه وقف؛

۱۷. حمایت مالی جهت برگزاری سالیانه جشنواره وقف و تقویت فعالیت های علمی، فرهنگی و هنری در این عرصه با استفاده از ابزارهای هنری، فیلم، تئاتر، داستان، سرود و ...؛

۱۸. حمایت مالی جهت ایجاد زمینه بازدید دانش آموزان و دانشجویان از مراکز درمانی، علمی، فرهنگی و آموزشی موقوفه به منظور آشنا ساختن آنها با اهمیت وقف در رفع مشکلات اقتصادی و توسعه رفاه اجتماعی؛

۱۹. حمایت مالی جهت چاپ و انتشار زندگی نامه واقفان خیراندیش به شکلی زیبا و تأثیرگذار از نظر محتوا، نوع نگارش و ... به منظور قدردانی از آنان و ایجاد انگیزه در جامعه؛

۲۰. حمایت مالی جهت برگزاری مراسم بزرگداشت واقفان در مراکز آموزشی (مدارس، دانشگاه ها و ...) و مراکز درمانی به صورت سالیانه (در مدارس

می‌توان از همکاری انجمن اولیاء و مربیان و در دانشگاه‌ها از انجمن‌های دانشجویی کمک گرفت.)؛

۲۱. حمایت مالی جهت انجام فعالیت‌های گسترده تبلیغی از طریق نصب تابلوهای مناسب با جذابیت و با زیبایی خاص در سطح شهرها؛

۲۲. حمایت مالی جهت نصب تابلوی معرفی واقفان در مراکز و اماکن درمانی، علمی و آموزشی که از راه وقف تأسیس و اداره می‌شوند و اشاره فهرست‌وار به اهمیت هر کدام از این مراکز در افزایش سطح بهره‌وری اقتصادی و رفاه اجتماعی و خدمت به مردم؛

۲۳. احداث و یا حمایت از کارگاه‌های کوچک و بزرگ برای اشتغال جوانان؛

۲۴. پرداخت وام قرض الحسنه به کارگاه‌های تولیدی مردمی؛

۲۵. حمایت مالی از مشاغل خانگی؛

۲۶. کمک مالی جهت اعطای وام به جوانان جویای کار و ازدواج؛

۲۷. تأمین جهیزیه نو عروسان؛

۲۸. حمایت مالی از اجرای طرح رایگان پزشک خانواده برای اقشار نیازمند جامعه؛

۲۹. ساخت و راه اندازی شهرک‌های صنعتی؛

۳۰. کمک مالی به نهادهای مردمی مثل: هلال احمر، بهزیستی، شیرخوارگاه‌ها، خانه سالمندان و ...؛

۳۱. کمک مالی جهت ایجاد و احداث مکان‌های خدمات عمومی مثل: گورستان‌ها، مصلی، نمازخانه و ...؛

۳۲. ساخت بیمارستان‌ها و درمانگاه‌های خیریه در مناطق محروم؛

۳۳. حمایت از تولید کنندگان محصولات داخلی، ملی و اسلامی؛

۳۴. حمایت مالی جهت برگزاری نمایشگاه‌های متعدد در کشورهای دنیا با محوریت اسلام و زندگی متعالی؛

۳۵. ساخت مراکز ورزشی کم هزینه برای قشر کم درآمد جامعه؛

۳۶. ساخت مراکز تحصیلی همچون: مدرسه، دانشگاه، دارالقرآن کریم، حوزه علمیه؛

۳۷. ساخت مدارس شبانه روزی برای کودکان بی بضاعت؛

۳۸. ساخت خوابگاه‌های دانشجویی؛

۳۹. ساخت مراکز آموزشی و تحقیقی برای فراگیری حرفه و شغل برای جوانان؛

۴۰. حمایت مالی جهت چاپ کتب اسلامی و دینی.

نتیجه گیری

وقف یکی از برترین و بادوام‌ترین مظاهر احسان و نیکوکاری به مردم و خدمت به هموعان و کمک به مصالح جامعه و تنظیم امور فرهنگی، اجتماعی و به ویژه اقتصادی کشور است. توسعه فرهنگ و وقف موجب ایجاد تعادل اقتصادی و مادی در جامعه می‌گردد و با تعادل مادی و اقتصادی زمینه فعلیت پیدا کردن توانمندی‌ها و پتانسیل‌های بالقوه به وجود می‌آید و بدین ترتیب حرکت رو به رشد جامعه در مسیر تکامل مادی و معنوی آغاز می‌شود و از آن پس سرنوشت جامعه، با دستان توانمند مردم همان جامعه تغییر می‌کند و به سوی رشد و تعالی هر چه بیشتر روانه می‌گردد.

متأسفانه این نهاد با وجود برخورداری از قسمت زیاد، آن طور که شایسته است فراگیر نشده و نقش آن در ابعاد گوناگون مکتوم و مستور مانده است، به طور مثال نقش وقف در توسعه جامع کشور و سهم موقوفات در اقتصاد بدون نفت علی‌رغم اهمیت فراوان آن کمتر مورد توجه کارشناسان و برنامه‌ریزان قرار گرفته است. در اجرای برنامه‌های میان مدت و بلند مدت توسعه علمی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، آنچه ذهن برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران را بیشتر به خود مشغول می‌کند، محدودیت منابع در مقابل مصارف بی حد و حصر است. در نتیجه کشورهایی در این امر موفق خواهند بود که بتوانند از تعدد و تنوع منابع مالی برخوردار باشند. در

کشور ما درآمدهای بالقوه موقوفات در صورت شناسایی کامل و بهره‌برداری بهینه می‌تواند به طور مستقیم یا غیر مستقیم بخشی از نیازهای کشور را تأمین کند. این حقیقت تکلیفی بر دوش دست‌اندرکاران و مسؤولان امر قرار می‌دهد که در این زمینه مطالعات و تحقیقات همه‌جانبه‌ای انجام دهند و برای رسیدن به یک راه حل علمی از طریق نهادهای ذی‌ربط اقدام کنند.

یکی از مهم‌ترین مکان‌هایی که مردم مسلمان موقوفات خود را به آن اختصاص داده و می‌دهند؛ امامزادگان و اماکن متبرکه است که به حمدالله تعداد آنها در کشور ایران اسلامی بسیار زیاد است. این موقوفات منشأ خدمات فراوانی برای دولت و ملت گردیده و می‌گردد که مهم‌ترین نمود آن در بعد اقتصادی کشور است. نقش مؤثر این نوع موقوفات بر اقتصاد کشور بر کسی پوشیده نیست و همگان می‌دانند که این نوع موقوفات منشأ خدمات فراوانی برای دولت و به ویژه رفاه مردم گشته و می‌گردد. اختصاص بخش قابل توجهی از موقوفات امامزادگان و اماکن متبرکه جهت بازسازی و عمران این مکان‌های مقدس باعث جذب هزاران توریست و گردشگر در داخل و خارج کشور گردیده است که باعث درآمدزایی برای دولت و ایجاد اشتغال برای تعداد زیادی شده و همچنین این نوع موقوفات در زمینه‌های بهداشت و درمان، ایجاد مسکن، ساخت مراکز فرهنگی، ورزشی، تفریحی و... منشأ خدمات فراوانی گردیده است. باشد که با توجه خاص مسؤولین به این نوع موقوفات و اطلاع‌رسانی به مردم و خیرین جهت سوق دادن موقوفات خود به نیازهای روز جامعه اسلامی، این نوع موقوفات منشأ خیرات فراوان برای کشور گردیده و کشور را به سوی تحقق اهداف عالیه اسلامی سوق دهد. ان شاء الله.

پی‌نوشت‌ها:

۱. محقق، نویسنده و کارشناس ارشد معارف نهج البلاغه. (مؤلف دو کتاب در زمینه وقف با عنوان زنان واقف آثار تاریخی اصفهان، وقف در نهج البلاغه).
۲. به نقل از آقای رضایار قائم مقام سابق سازمان اوقاف و امور خیریه کشور، خبرگزاری فارس، کد خبر، ۱۱۱۸۲، تاریخ انتشار، ۱۱ مرداد ۱۳۸۹.
۳. همان.

منابع:

فهرست کتب:

۱. قرآن کریم.
۲. شرح نهج البلاغه، ابن ابی‌الحدیث، (۱۳۳۷)، ج ۲، قم، انتشارات کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی. چاپ اول.
۳. چرا و چگونه وقف کنیم؟، علی دانش‌پور و نادر ریاحی سامانی، (۱۳۸۸)، تهران، انتشارات سازمان چاپ و انتشارات، چاپ اول.
۴. مقدمه‌ای بر فرهنگ وقف، احمد صادقی گلدار، (۱۳۸۵)، تهران، انتشارات کومه. چاپ دوم.
۵. بناهای آرامگاهی، محمد مهدی عقابی، (۱۳۷۶)، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، چاپ سوم.

۶. باز زنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی، منصور فلامکی، (۱۳۸۶)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم.

۷. آثار ایران، آندره گدار، (۱۳۷۵)، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول.

۸. بناهای تاریخی در گذر زمان، علی مختاریان، (۱۳۸۶)، اسلامشهر، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، چاپ اول.

۹. خدمات متقابل اسلام و ایران، مرتضی مطهری، (۱۳۶۸)، تهران، انتشارات صدرا، چاپ سوم.

۱۰. وقف سنت ماندگار، سعید معراجی، (۱۳۸۵)، تهران، انتشارات بنیاد پژوهش و توسعه فرهنگ وقف، چاپ دوم.

۱۱. معماری اسلامی، رابرت هیلن براند، ترجمه ایرج اعتصام، (۱۳۷۷)، تهران، انتشارات شهرداری تهران، چاپ اول.

فهرست مجلات:

۱۲. مقاله «راه‌های افزایش بهره‌وری موقوفات»، سید حسین امیدپانی، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۲.

۱۳. مقاله «راه‌های ترویج فرهنگ وقف»، مهدی بزرگی، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۳.

۱۴. مقاله «نقش تشکیلات و برنامه‌ریزی در بهره‌وری موقوفات»، فضل‌الله حشمتی رضوی، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۳۰.
۱۵. مجموعه مقالات همایش اصفهان و صفویه، مرتضی دهقان نژاد، جلد اول، اصفهان، انتشارات دانشگاه اصفهان، اسفندماه ۱۳۸۰.
۱۶. مقاله «آثار اجتماعی و اقتصادی وقف»، محمد شکر خدا، روزنامه جمهوری اسلامی، یکشنبه ۱۳۸۰/۳/۶.
۱۷. مقاله «سخنی درباره وقف»، محمد تقی سالک، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۲.
۱۸. مقاله «وقف و تشکیل سرمایه در بازار مالی ایران»، حسین عبده تبریزی، مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات نهمین سمینار بانکداری اسلامی.
۱۹. مقاله «نگاهی به وقف در عرصه تحولات جدید»، اسدالله لطف‌عطاء، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۳۰.
۲۰. مقاله «زیارت و دیانت یا جهانگردی و سیاحت»، حکمت‌الله ملاصالحی، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۵۲.